

Сутність навчального середовища учнів початкової школи у контексті сучасних вимог

К. Олексенко

Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного, Мелітополь, Україна
Corresponding author. E-mail: karinessa48@gmail.com

Paper received 10.05.21; Accepted for publication 22.05.21.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2021-252IX99-07>

Анотація. У статті на основі аналізу нормативно-правових документів, психолого-педагогічної літератури та наукових досліджень визначено сучасні підходи до розуміння сутності навчального середовища. Схарактеризовано основні вимоги до навчального середовища учнів початкової школи, які спрямовано на підвищення рівня безпеки (фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної), комфорту (зовнішнього та внутрішнього), якості навчання (форм організації освітнього процесу, методів та засобів навчання, що ґрунтуються на принципах безпечної та дружньої до дитини школи).

Ключові слова: навчальне середовище, початкова школа, проектувальна компетентність.

Вступ. Метою сучасної освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [5].

Формула нової школи складається з дев'яти ключових компонентів, одним з яких є сучасне освітнє середовище, яке має забезпечувати необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів, освітян та батьків [6]

Нині суспільний запит спрямований на школу, яка є не тільки місцем, де дітей навчають, а, насамперед, простором для їхнього повноцінного розвитку, осередком успішних, креативних і щасливих людей. Такий омріяний навчальний заклад можливий лише в атмосфері фізичного комфорту, сприятливого соціального та психологічного клімату, що підтримує особистість, яка розвивається, вчасно реагує на її потреби та з повагою ставиться до її особливостей.

Означені орієнтири ґрунтуються на ідеях забезпечення прав, свобод та інтересів дітей, представлені, зокрема, в концепції програми «Школа доброзичливого ставлення до дитини» («Child-friendly schools») Міжнародної організації ЮНІСЕФ, як стандарту якості в галузі базової освіти, що впроваджується в різних країнах світу. Автори концепції наголошують на школі нового формату, у якій дітям надається право навчатися відповідно до їх індивідуальних здібностей у сприятливому середовищі.

Аналіз досліджень і публікацій. Освітнє середовище вивчали як зарубіжні (Дж. Гібсон, В. Лебедева, У. Мейс, Т. Менг, В. Орлов, В. Панов, В. Рубцов, В. Слободчиков, М. Турвей, В. Ясвін та інші), так і вітчизняні (Г. Балл, І. Бех, Є. Бондаревська, С. Максимова, О. Пехота, В. Рибалка, В. Семиченко, В. Серіков, С. Сисоєва та інші) дослідники.

Більшість вітчизняних та зарубіжних науковців трактують освітнє середовище, як частину життєвого,

соціального середовища людини, яка виявляється у сукупності усіх освітніх факторів, що безпосередньо або опосередковано впливають на особистість у процесах навчання, виховання та розвитку; є певним виховним простором, в якому здійснюється розвиток особистості. Зокрема, існує декілька сучасних моделей освітнього середовища: соціально-виховна модель (О. Будник, А. Капська, Н. Сейко); особистісно-орієнтована модель (І. Бех, Є. Бондаревська), психодидактична модель (В. Орлов); екопсихологічна модель (В. Панов), комунікативно-орієнтована модель (В. Рубцов); антрополого-психологічна модель (В. Слободчиков); еколого-особистісна модель (В. Ясвін), які мають як спільні, так і відмінні риси.

В останні роки все більше уваги приділяється ідеям безпечної і дружньої до учнів школи в контексті реформи Нової української школи (Н. Бойчук, Т. Воронцова, В. Пономаренко, О. Сакович, Т. Цюман та інші), як місця, у якому діти і дорослі почувуються безпечно і комфортно, яке дарує дітям особливе відчуття єдності, дає точку опори і можливість проявити себе, вселяє надію і породжує впевненість у майбутньому [1]. Наразі в Україні створена концептуальна рамка безпечної і дружньої до дитини школи (БДДШ) – система ідей, інструментів і ресурсів, яка враховує важливі чинники організації шкільного життя, містить індикатори і зручні інструменти для системного планування, моніторингу та оцінки заходів, спрямованих на підвищення рівня безпеки, комфорту, якості навчання і самоврядування закладу освіти.

Проте питання проектування навчального середовища в умовах реалізації завдань Концепції Нової української школи залишається актуальною для сьогодення та потребує подальшого вивчення.

Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності навчального середовища учнів початкової школи у контексті сучасних вимог.

Завдання дослідження: визначити сучасні підходи до розуміння сутності навчального середовища; схарактеризувати основні вимоги до навчального середовища учнів початкової школи.

Методика проведення дослідження містить аналіз нормативно-правових документів, психолого-педагогічної літератури та наукових досліджень для визначення сутності навчального середовища та основних вимог до його створення в умовах сучасної по-

чаткової школи; формулювання висновків та визначення перспектив подальших досліджень у даному напрямі.

Від моменту свого створення навчальне середовище постійно змінювалося. Ці зміни зумовлені розвитком суспільства, науки та технологій та як наслідок полягають в оновленні змісту освіти, формах організації освітнього процесу, методах та засобах навчання. Середовище найчастіше розглядають як оточення людини: навколишнє середовище, соціальне середовище, життєве середовище тощо. Освітнє середовище як вид соціального середовища впливає на перебіг у ньому життєдіяльності учнів, оскільки складається із сукупності матеріальних ресурсів, психологічних факторів, міжособистісних відносин.

Навчальне середовище розглядається як простір навчання і більш широко як простір навчального містечка. Середовище навчання є частиною середовища навчального містечка. Воно містить усі навчальні середовища, у яких працюють учні й учителі і які мають важливий вплив на процеси викладання й навчання. Навчальне середовище може охоплювати також фізичне середовище. Тобто, навчальне середовище є складником певної системи взаємопідпорядкованих середовищ, якій властиві ознаки певної ієрархічності [3], це штучно побудована система, структура і складники якої створюють необхідні умови для досягнення цілей освітнього процесу [2]. Загалом структура навчального середовища визначає його внутрішню організацію, взаємозв'язок і взаємозалежність між його елементами, які, з одного боку, є атрибутами чи аспектами розгляду, що визначають змістовну й матеріальну наповненість, а з іншого – ресурсами, що залучаються до діяльності учасників освітнього процесу, набувають при цьому ознак засобів навчання і виховання [2].

Застосування різних методологічних підходів до моделювання та проектування освітнього середовища призвело до появи різних точок зору на його сутність, структуру, зв'язки і психолого-педагогічні можливості. У науково-педагогічній літературі сутність поняття «освітнє середовище» трактується по-різному: як частина соціокультурного простору; елемент соціуму; зона взаємодії педагогічних систем окремих елементів чи суб'єктів освітніх процесів; згенероване індивідуумами-учасниками процесу навчання системне утворення, пронизане специфічними, характерними саме для нього взаємодіями; цілеспрямована, організована, керована, багатофункціональна, відкрита педагогічна система прямих і непрямих взаємодій педагогів та школярів заради реалізації визначених психолого-педагогічних установок; сукупність соціокультурних, психолого-педагогічних, організаційних та інших спеціально організованих у навчальному закладі умов, у результаті взаємодії яких відбувається становлення особистості учня.

Найбільшого поширення набула еколого-особистісна модель освітнього середовища як система впливів і умов формування особистості, а також система можливостей для розвитку особистості, які містяться у соціальному та просторово-предметному оточенні. Головним для освітнього середовища вважається наявність розвивального ефекту, який

можливий за умови здатності середовища забезпечувати комплекс можливостей для саморозвитку всіх суб'єктів освітнього процесу. Структура еколого-особистісної моделі освітнього середовища складається з трьох компонентів: просторово-предметного, соціального та психодидактичного. До просторово-предметних факторів відноситься інфраструктура закладу, матеріально-технічна база, до соціальних – характер взаємовідносин всіх суб'єктів освітнього процесу, до психодидактичних – зміст і методи навчання та виховання [8]. Означена модель слугує структурною основою для запровадження ідей безпечної і дружньої до дитини школи.

Однією з основних вимог до освітнього середовища є його безпечність. Безпечне освітнє середовище – це стан освітнього середовища, в якому: наявні безпечні умови навчання та праці, комфортна міжособистісна взаємодія, що сприяє емоційному благополуччю учнів, педагогів і батьків, відсутні будь-які прояви насильства та є достатні ресурси для їх запобігання, а також дотримано прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу [7].

На безпечне освітнє середовище впливають: якість міжособистісних відносин (довіра, доброзичливість, схвалення, толерантність у взаємодії учасників освітнього процесу); захищеність в освітньому середовищі (оцінка відсутності насильства у всіх його видах, формах для всіх учасників освітнього простору); комфортність в освітньому середовищі (оцінка емоцій, почуттів та домінуючих переживань у процесі взаємодії дорослих і дітей в освітньому середовищі закладу); задоволеність освітнім середовищем (задоволення базових потреб учнів у допомозі та підтримці, збереженні та підвищенні їх самооцінки, пізнанні та діяльності, розвитку здібностей і можливостей) та інше.

Друга вимога стосується фізичних характеристик середовища, а саме можливостей простору й дизайну класної кімнати для навчання, виховання та розвитку учнів. Простір класу має поділятися на багатофункціональні автономні осередки (навчально-пізнавальної діяльності; художньо-творчої діяльності; гри; куточок живої природи для проведення дослідів та спостережень; відпочинку та інші), що надають учням можливість об'єднуватися, формувати групи за інтересами. Такі осередки умовно виокремлюються завдяки пересувним перегородкам, відкритим полицям; за допомогою візуальних ефектів, наприклад, використання різних матеріалів покриття підлоги, текстури або кольору стін; за рахунок змін в освітленні або висоті стелі чи підлоги. Такі розділові, чітко визначені кордони сприяють соціальній взаємодії, стимулюють дослідницьку поведінку.

Третя вимога – це форми організації освітнього процесу, методи та засоби навчання учнів, що ґрунтуються на принципах безпечної та дружньої до дитини школи. Освітній процес будується з урахуванням не лише вікових особливостей учнів, а й специфіки індивідуального розвитку їхнього організму, фізіологічних і психічних процесів; спрямовується на розвиток навичок та вмій учнів в усіх сферах навчання; забезпечується навчальним планом і програмами відповідно до віку та індивідуальних особливостей учнів

на засадах компетентнісного підходу; допускає різні стилі навчання; підтримує активне навчання і критичне мислення; знайомить учнів з інформаційними технологіями; розвиває навчання життєвих навичок із професійними, компетентними і вмотивованими вчителями [1]. Одним із важливих чинників для розвитку самовизначення і самоактуалізації учнів є забезпечення можливості здійснювати вибір у класі (наприклад, вибір навчальних матеріалів, підходу до вирішення проблеми, місця за столом, де вони хочуть працювати та ін.) і, відповідно, приймати самостійні рішення, усвідомлюючи при цьому їх наслідки. Під час класних занять учні – активні учасники навчальної діяльності: вони спостерігають, досліджують, слухають, міркують, ставлять запитання та доходять розуміння.

Важливим складником системи формування нового змісту освіти є чітке бачення результатів педагогічного партнерства «учень – вчитель», в основі якого відповідні цінності, зазначені в Концепції Нової української школи, що, в свою чергу, рекомендовані Європейським парламентом та Радою Європи, і містять 24 риси і чесноти, що їх визнали пріоритетними понад 50 країн світу, серед яких: креативність, цікавість, критичне мислення, любов до навчання, мудрість, відвага, наполегливість, чесність, енергійність, любов, доброта, соціальний і емоційний інтелект, співпраця, справедливість, лідерство, вміння пробачати, скромність, розсудливість, самоконтроль, поцінування краси, вдячність, оптимізм, гумор і віра [6].

Навчання – індивідуальний процес, який багато в чому залежить від мотивації учня. Виникненню мотивації можуть сприяти фізичне середовище, у якому відбувається навчання, допомога вчителя, спільна діяльність із ровесниками та гарне самопочуття, а отже учителю належить ключова роль у досягненні очікуваних результатів освітнього процесу. Спеціально створене освітнє середовище – це важлива особливість моделей шкіл, доброзичливих до дитини, і вчителі початкової школи мають бути добре підготовлені до такого виду діяльності.

Так до переліку трудових функцій вчителів початкової школи віднесено участь останніх в організації безпечного та здорового освітнього середовища. Реалізація означеної функції забезпечується, зокрема, проєктувальною компетентністю – здатністю проєктувати осередки навчання, виховання і розвитку учнів. Тобто, вчителі початкової школи повинні *знати*

вимоги до змістового наповнення освітнього середовища, перелік обладнання, необхідного для забезпечення викладання навчальних предметів (інтегрованих курсів), їх інтеграції; *вміти* розмішувати та використовувати дидактичні матеріали та обладнання в навчальному приміщенні з урахуванням їх актуальності, доцільності, функційності, естетичної привабливості, а також індивідуальних освітніх потреб учнів; використовувати фізичний, інформаційний простори навчальних та інших приміщень закладу освіти як освітній ресурс; проєктувати осередки навчання, виховання і розвитку в навчальному приміщенні (на території закладу освіти) спільно з учнями, зважаючи на їхні вікові особливості, інтереси та потреби [4]

Відповідно до кваліфікаційних категорій педагогічних працівників зростають вимоги до рівня сформованості проєктувальної компетентності, а саме: спеціаліст – організовує освітнє середовище безпечно та з урахуванням індивідуальних особливостей та освітніх потреб учнів; спеціаліст другої категорії – створює в навчальному приміщенні (на території закладу освіти) осередки навчання, виховання і розвитку учнів відповідно до їхніх індивідуальних потреб; спеціаліст першої категорії – організовує динамічне освітнє середовище, сприятливе для кожного учня, у відповідності до різних видів активності на навчальних заняттях; спеціаліст вищої категорії – моделює освітнє середовище з урахуванням необхідності рівного доступу учнів до матеріалів, пристроїв, обладнання, рівної участі в освітньому процесі [4].

Таким чином, на основі аналізу нормативно-правових документів, психолого-педагогічної літератури та наукових досліджень визначено сучасні підходи до розуміння сутності навчального середовища. Схарактеризовано основні вимоги до навчального середовища учнів початкової школи, які спрямовано на підвищення рівня безпеки (фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної), комфорту (зовнішнього та внутрішнього), якості навчання (форм організації освітнього процесу, методів та засобів навчання, що ґрунтуються на принципах безпечної та дружньої до дитини школи). Перспективу подальших досліджень у даному напрямі пов'язуємо із визначенням організаційно-педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів початкової школи до проєктування навчального середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпечна і дружня до дитини школа в контексті реформи «НУШ» / В. Пономаренко, Т. Воронцова, О. Сакович та ін. К. : Алатон, 2020. 64 с.
2. Биков В.Ю. Методичні системи сучасних інформаційно-освітніх технологій. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти* : зб. наук. праць. Вип. 3. Х.: НТУ «ХП», 2002. С. 73-83.
3. Жук Ю. О. Проблеми формування інформаційного середовища навчального закладу <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/ITZN/em1/content/04zyaei.html>
4. Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» : наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства № 2736 від 23.12.2020 р. URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-profstandart-vchitelya-pochatkovih-klasiv-vchitelya-zakladu-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i-vchitelya-z-pochatkovoyi-osviti>
5. Про освіту: Закон України від №38-39 05.09.2017 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
6. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року: розпорядження Кабінету Міністрів України № 988 від 14.12.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-p#Text>
7. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. / за заг. ред. Цюман Т. П. К. 2018. 56 с.
8. Ясвин В. А. Образовательная среда от моделирования к проектированию. М.: Смысл, 2001. 366 с.

REFERENCES

1. Safe and child-friendly school in the context of NUS reform / V. Ponomarenko, T. Vorontsova, O. Sakovich and others. K.: Alaton, 2020. 64 p.
2. Bykov V.Yu. Methodical systems of modern information and educational technologies. *Problems and prospects of the national humanitarian and technical elite formation: collection of science works*. Ed. 3. Kh.: NTU "KhPI", 2002. P. 73-832.
3. Zhuk Yu. O. Problems of educational institution information environment formation <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/ITZN/em1/content/04zyaei.html>
4. About approval of the professional standard for the professions "Primary school teacher of general secondary education", "Teacher of general secondary education", "Primary education teacher (with a diploma of junior specialist)": order of the Ministry of Economy, Trade and Agriculture № 2736 from 23.12.2020. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-profstandart-vchitelya-pochatkovih-klasiv-vchitelya-zakladu-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i-vchitelya-z-pochatkovoyi-osviti>
5. About education: Law of Ukraine from №38-39 05.09.2017. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
6. About the Concept for the implementation approval of state policy in the field of reforming general secondary education "New Ukrainian School" for the period up to 2029: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 988 dated 14.12.2016 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-p#Text>
7. Tsyuman T.P., Boychuk N.I. Code of safe educational environment: method. textbook. / ed. Tsyuman T.P.. K. 2018. 56 p.
8. Yasvin V.A. Educational environment from modeling to design. M.: Smysl, 2001. 366 p.

Learning environment essence of primary school students in the context of modern requirements**K. Oleksenko**

Abstract. The article, based on the analysis of legal documents, psychological and pedagogical literature and research, identifies modern approaches to understanding the learning environment essence. The basic requirements to the educational environment of primary school students are characterized, which are aimed at improving the level of safety (physical, psychological, informational and social), comfort (external and internal), quality of education (educational process forms, methods and teaching aids based on the principles safe and child-friendly school).

Keywords: *learning environment, primary school, design competence.*